

- Hotsuliak, 2006 – Hotsuliak V. V. Ahrarna istoriia v imenakh na storinkakh «Ukrainskoho selianyna» [Agrarian history in names on the pages of «Ukrainian Peasant»] // *Ukrainskyi selianyn*. Vyp. 10. 2006. S. 87–90 [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, 1918 – Hrushevskiy M. Na porozi Novoi Ukrainy: Hadky i mrii [On the threshold of New Ukraine: Disgusts and dreams]. K. : Drukarnia Akts. T-va «Petro Barskyi u Kyivi», 1918. 120 c. [in Ukrainian].
- Hurzhih, 1954 – Hurzhii I. O. Rozklad feodalno-kriposnytskoi systemy v silskomu hospodarstvi Ukrainy pershoi polovyny XIX st. [Schedule of the feudal-serf system in the agriculture of Ukraine in the first half of the 19th century]. Kyiv: Derpolitvydav URSSR, 1954. 451 c. [in Ukrainian].
- Dovzhuk, 2005 – Dovzhuk I. V. Rehionalno-haluzevyi rozvytok silskoho hospodarstva Naddnpirianskoi Ukrainy v pershii polovyni KhIKh st. [Regional and sectoral development of agriculture in Dnipro Ukraine in the first half of the 19th century] // *Ukrainskyi selianyn*. 2005. Vyp. 9. S. 100–104 [in Ukrainian].
- Zhytkov, 2010 – Zhytkov O. A. Vysvitlennia problematyky ahrarnoi istorii 1917–1918 rr. na storinkakh naukovooho vydannia «Ukrainskyi selianyn» [Coverage of the issues of agrarian history in 1917–1918 on the pages of the scientific publication «Ukrainian Peasant»] // *Naukovi zapysky Kirovohradskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka*. Vyp. 13. Serii: Istorychni nauky. 2010. S. 230–241 [in Ukrainian].
- Kirieleva, 2018 – Kirieleva V. O. Vysvitlennia revoliutsiinykh potriasin 1917–1921 rr. na storinkakh «Ukrainskoho selianyna» [Coverage of the revolutionary upheavals of 1917–1921 on the pages of «Ukrainian Peasant»] // *Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho. Serii Istorychni nauky*. 2018. Vyp. 2. S. 46–56 [in Ukrainian].
- Kirieleva, Morozov, 2018 – Kirieleva V. O., Morozov A. H. Ahrarna polityka Hetmanatu P. Skoropadskoho ta Dyrektorii UNR na storinkakh «Ukrainskoho selianyna» [Agrarian policy of the Hetmanate of P. Skoropadskiy and the Directorate of the Ukrainian People's Republic on the pages of «Ukrainian Peasant»] // *Ukrainskyi selianyn*. 2018. Vyp. 19. S. 90–95 [in Ukrainian].
- Masnenko, 2004 – Masnenko V. V. Selianstvo v istorichnii kontseptsii Mykhaila Hrushevskoho [The peasantry in the historical concept of Mykhailo Hrushevskiy] // *Ukrainskyi selianyn*. 2004. Vyp. 8. S. 47–50 [in Ukrainian].
- Melnychenko, 2001 – Melnychenko V. M. Ahrarni vidnosyny na Pravoberezhnii Ukraini naperedodni vidminy kriposnoho prava u pratsiakh I. O. Hurzhiia [Agrarian relations in Right-Bank Ukraine on the eve of the abolition of serfdom in the works of I.O. Georgia] // *Ukrainskyi selianyn*. 2001. Vyp. 2. S. 87–89 [in Ukrainian].
- Melnychenko, 2001 – Melnychenko V. M. Osnovni sotsialni hrupy silskoho naseleння Pravoberezhnoi Ukrainy v seredyni KhIKh st. (porivnialnyi analiz) [The main social groups of the rural population of Right Bank Ukraine in the middle of the 19th century (comparative analysis)] // *Ukrainskyi selianyn*. 2001. Vyp. 1. S. 51–53. [in Ukrainian].
- Pipan, 2010 – Pipan Kh. M. Zarozhzhennia selektsii kultury pshenytsi ozymoi (do seredyny XIX st.) [The origin of the selection of winter wheat culture (until the middle of the 19th century)] // *Ukrainskyi selianyn*. 2010. Vyp. 12. S. 254–257 [in Ukrainian].
- Prysiashniuk, 2002 – Prysiashniuk Yu. P. Tradytzii hospodariuvannia yak mirylo ukraïno-yevreïskykh vidnosyn na seli (XIX – pochatok XX st.) [Farming traditions as a measure of Ukrainian-Jewish relations in the countryside (19th – early 20th centuries)] // *Ukrainskyi selianyn*. 2002. Vyp. 5. S. 234–239 [in Ukrainian].
- Rudakova, 2001 – Rudakova I. V. Ideina kryza pravoslavlia yak odyñ iz chynnykiv polikonfesiinosti v ukrainskomu seli (seredyna XIX – pochatok XX st.) [Ideological crisis of Orthodoxy as one of the factors of multi-confessionalism in the Ukrainian village (mid-19th – early 20th centuries)] // *Ukrainskyi selianyn*. 2001. Vyp. 1. S. 81–83 [in Ukrainian].
- Taranenko, 2009 – Taranenko O. M. Ahrarna polityka P.Skoropadskoho na storinkakh «Ukrainskoho selianyna» [Agrarian policy of P. Skoropadskiy on the pages of «Ukrainian Peasant»] // *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu im. Petra Mohyly*. T.104. Vyp. 91. 2009. S. 39–44 [in Ukrainian].
- Tovstopyat, 2004 – Tovstopyat L. M. Rozvytok silskoho hospodarstva Zakarpattia v kintsi KhVIII – na pochatku KhIKh st. v otsyntsi I. H. Shulhy [The development of agriculture in Transcarpathia at the end of the 18th – the beginning of the 19th century. in the assessment of I. H. Shulga] // *Ukrainskyi selianyn*. 2004. Vyp. 8. S. 42–44 [in Ukrainian].

УДК 94(477)«1917/1921»:94(477)(092)

DOI:

Олена СКРИПНИК,
 orcid.org/0000-0003-1904-3468
 кандидат історичних наук,
 доцент кафедри всесвітньої історії
 та методик навчання Уманського державного
 педагогічного університету імені Павла Тичини
 (Умань, Україна)
 olena-skrupnik@meta.ua

Віталій ДРУГАНОВ,

orcid.org/0000-0002-3040-9013
студент III курсу історичного факультету
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини
(Умань, Україна)
vitalijdruganov@gmail.com

ІДЕЯ ЧОРНОМОРСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ: ПОГЛЯДИ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО І СТЕПАНА РУДНИЦЬКОГО ТА ПЕРСПЕКТИВИ СЬОГОДЕННЯ

У статті показано основні політико-ідеологічні засади геополітичного проекту «Чорноморської федерації», що був створений в працях українського історика М. Грушевського та його учня С. Рудницького в період Національно-визвольних змагань та Інтербелума, а також похідні ідеї цього проекту що існують в XXI столітті. Проаналізовано передумови, які викликали необхідність розробки концепції співпраці різних країн Балтійсько-Чорноморського регіону на початку XX ст. Окреслено основні перспективи імовірності розвитку співпраці в межах регіону у майбутньому. Зроблено висновок про те, що щоб бути міцною та незалежною державою, Україна повинна міцно триматися за ті геополітичні переваги, які має, а винайдення нового формату співробітництва між європейськими державами означеного регіону не може відбуватися без освоєння досвіду попередників.

Ключові слова: Чорне море, геополітика, М. Грушевський, С. Рудницький, політична арена, Українська революція 1917-1921 рр.

Olena SKRYPNYK,
orcid.org/0000-0003-1904-3468
Candidate of Historical Sciences,
Associate docent of world history and methods of teaching,
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University,
(Uman, Ukraine)
olena-skripnik@meta.ua

Vitalii DRUHANOV,
orcid.org/0000-0002-3040-9013
student of the 3rd year of the Faculty of History
Pavlo Tychyna Uman State
Pedagogical University,
(Uman, Ukraine)
vitalijdruganov@gmail.com

THE IDEA OF THE BLACK SEA FEDERATION: THE VIEWS OF MYKHAIL HRUSHEVSKY AND STEPAN RUDNYTSKY AND TODAY'S PERSPECTIVES

The article shows the main political and ideological principles of the geopolitical project of the «Black Sea Federation», which was created in the works of the Ukrainian historian M. Hrushevskiy and his student S. Rudnytskyi during the period of the National Liberation Struggle and the Interbellum, as well as the derivative ideas of this project that exist in the XXI century.

The main thesis of the article is that during the revolutionary events of 1917-1921, various state-building projects were substantiated in Ukraine, among which the idea of the Black Sea Federation stands out. Its emergence among Ukrainian revolutionaries was associated with attempts to establish a new model of interstate relations in Eastern Europe, taking into account the destructive processes in the Austro-Hungarian, German, and Russian empires.

The purpose of the study is to reconstruct the ideas of the Black Sea Federation of M. Hrushevskiy and S. Rudnytskyi in the context of the periods of the Ukrainian Revolution of 1917-1921 and the interwar period, as well as an attempt to interpret it on the basis of geopolitical and civilizational factors of today.

The main idea of the article is that at the beginning of the 20th century, among Ukrainian politicians there was a concept of the Black Sea orientation of Ukraine, which is characterized by a special understanding of the place of this direction in the structure of its geopolitical priorities and contains a certain way of substantiating its prospects for establishing independence.

The prerequisites that caused the need to develop the concept of cooperation of different countries of the Baltic-

Black Sea region at the beginning of the 20th century were analyzed. The main prospects for the likely development of cooperation within the region in the future are outlined.

It was found out that the idea of the Black Sea Association of M. Hrushevsky envisaged the creation of a federation in this mega-region. According to it, the Black Sea Federation would not deny the state sovereignty of the Ukrainian people, but would only consolidate Ukraine's international cooperation with other Eastern European nations.

It was determined that S. Rudnytsky considered the creation of the "Baltic-Black Sea Federation" to be the best option for coexistence and interaction between various enslaved peoples who sought to create their own states on the ruins of former empires.

It was concluded that in order to be a strong and independent state, Ukraine must hold fast to the geopolitical advantages it has, and the invention of a new format of cooperation between the European states of the specified region cannot take place without mastering the experience of its predecessors. And if today a return to the ancient ideas of the "Baltic-Black Sea Union" or "Mizhmor" as a geopolitical block of states located between the Baltic and Black Seas is not relevant, is not possible and is not safe in view of the military actions in Ukraine, then familiarization with the best geopolitical concepts, the authors of which were Ukrainians, in particular Stepan Rudnytskyi, remains relevant and necessary.

Key words: *Black Sea, geopolitics, M. Hrushevskyi, S. Rudnytskyi, political arena, Ukrainian revolution of 1917-1921.*

Постановка проблеми. Період Української революції 1917 – 1921 рр. був часом реалізації багатьох «національних проєктів», що виникали як результат політичного й соціокультурного розвитку «неісторичних» націй на теренах Східної Європи. У цьому контексті розпад Росії став причиною процесів визвольної боротьби народів її колишніх так званих «західних окраїн». Саме під час революційних подій 1917 – 1921 рр. в Україні було обґрунтовано різноманітні проєкти державотворення, серед яких виділяється ідея чорноморської федерації. Її виникнення у середовищі українських революціонерів пов'язувалося зі спробами утвердження нової моделі міждержавних стосунків на Сході Європи, ураховуючи руйнівні процеси в Австро-Угорській, Німецькій та Російській імперіях. Генеалогія концепції чорноморської орієнтації була реакцією на відновлення централізму в фоні зародження більшовизму, різку зміну геополітичної карти Європи, посилення серед українських революціонерів антиросійського чинника. Під поняттям «ідея чорноморської орієнтації» у сучасному історичному дискурсі слід розуміти систему поглядів української еліти щодо політики між Балтикою і Чорним морем. Чорноморська орієнтація України характеризується особливим розумінням місця цього напрямку у структурі її геополітичних пріоритетів і містить певний спосіб обґрунтування його перспектив для утвердження незалежності (Домашенко 2008: 1). Фактично з цього поняття виділяються дефініції – чорноморська проблема та чорноморська федерація. Перша окреслюється як ідеологічний дискурс у розвитку державності, а друга – як конкретна програма та форма втілення.

Аналіз досліджень. Історіографія проблеми є малодослідженою. Більшість праць, в яких прямо чи опосередковано розглядається ідея чорноморської федерації, тяжіють до пояснення її сутності на основі колоніальних уявлень історичного процесу. При цьому виділяється ігнорування більш широкого погляду на цю концепцію як суспільно-політичну парадигму (Левенець, 2001). Питання створення Чорноморської федерації частково висвітлені у працях Я. Дашкевича (Дашкевич, 1997), Л. М. Домашенка (Домашенко, 2008).

Метою дослідження є реконструкція ідей чорноморської федерації

М. Грушевського та С. Рудницького у контексті періодів Української революції 1917 – 1921 рр. та міжвоєнного періоду, а також спроба її інтерпретації на основі геополітичних і цивілізаційних факторів сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Генезис концепції чорноморської федерації у творчості М. Грушевського позначений парадоксом цивілізаційної орієнтації. А саме: чорноморська орієнтація не може бути, не дивлячись на чорноморський статус України, витлумачена буквально, як кінцева мета для української держави і сповідування ідей таласократії у своїй геополітиці. Сенса чорноморської орієнтації полягає у замиканні в Україну морських і сухопутних комунікацій світового значення (Домащенко, 2008: 1). Фактично українські землі – це простір між Заходом і Сходом, Європою та Росією, Балтикою й Чорним морем. Однак, інтерпретуючи українські землі як ареал східного православного слов'янства, учений при цьому обґрунтовує їх належність до Заходу через конструювання пов'язаності з «германським» світом. Адже аналогічну антиросійську та транснаціональну генеалогію має концепція Еугеніуша Ромера і Юзефа Пілсудського «Міжмор'я». Обидва постімперські проекти єднає антиросійський напрямок, який характеризується геополітичним і цивілізаційним змістом. Одночасна поява та репрезентація цих ідей в політичному середовищі Польщі й України була викликана схожими передумовами та характером визвольної боротьби.

Степан Рудницький, який окрім щирого і завзятого відстоювання необхідності проголошення самостійної української держави в етнічних межах, першим почав говорити й писати про пошук союзників, з якими б українцям було «по дорозі» до своєї незалежності. Відтак він став першим, хто з українських інтелектуалів озвучив необхідність створення Балтійсько-Чорноморського союзу як гарантії незалежності української держави. Мета цього союзу повинна була полягати у тому, аби стати буферною зоною між Німеччиною та Росією і сприяти формуванню спільних підходів держав блоку до проблеми протидії німецьким та російським імперіалістичним впливам. Це питання було доволі актуальним як напередодні, так і під час Першої світової війни. Розробка концепції Балтійсько-Чорноморської федерації, здійснена Степаном Рудницьким у цілій низці праць протягом 1914 – 1923 років, заслуговує на особливу увагу, оскільки вона спиралася не лише на традиції спільного життя та пережитого досвіду тих народів, які здавен-давен мешкали у великому регіоні «від Балтійського до Чорного моря», а й на глибокі знання вченого-географа, який прагнув використати не лише історичні особливості країн регіону, а й чіткі географічні межі. Такий ракурс дозволяє інтерпретувати ці ідеї як базові моделі організації східноєвропейських державностей на ґрунті інтернаціональних інтенцій їхніх еліт.

Політичний світогляд М. Грушевського, що формувався в умовах імперського суспільства, базувався на інтерпретації Росії як «тюрми народів». Тому, його ідея чорноморської інтеграції була нерозривно пов'язана з прагненням утвердити державність свого народу (Корольов, 2011). Чорноморська перспектива для України – це євроцентрична модель, своєрідне заперечення слов'янського союзу, тобто відмова від етнічних/расових

конструкцій. На українських землях мало відбутися повернення до києво-руської спадщини, ідеологема «Київ – другий Єрусалим» стає геополітичним втіленням України. За таких умов розділення України між імперіями починає відігравати позитивну роль. Галичина відіграє роль містка до Європи, а Велика Україна – до Росії. Україна обирає шлях, спрямований на розвиток відносин у балтійсько-чорноморському регіоні, враховуючи територіальний, технологічний, людський ресурс займає місце регіонального лідера. Але ці сентенції відтворюють лише вірогідний напрямок розвитку, а історія, як відомо, не має умовного способу.

Скептичне і негативне ставлення до більшовизму в голови Центральної Ради на початку 1918 р. посилилося. Важливо відзначити, що після проведення за його ініціативою в Києві З'їзду народів Росії (21 – 28 вересня 1917 р.) політик уважав доконаним фактом перетворення Центральної Ради на орган боротьби за перебудову федеративної Російської Республіки. Однак динамічний наступ більшовиків і репресії стосовно лідерів українського руху стали визначальною причиною трансформації уявлень М. Грушевського від москвофільських федералістських позицій до жорстких антиросійських заяв. Слід констатувати, що він звинувачував більшовиків і «Московщину» в усіх труднощах українського державного будівництва. Саме тоді з-під пера голови Центральної Ради виходить ряд праць, зведених у трактат «На порозі Нової України» (Грушевський, 2007: 225-267). Він став відображенням переосмислення вченим і політиком основних ідейних гасел Центральної Ради, фактично ставши програмою нових революційних і політичних пріоритетів українського руху.

Звернення М. Грушевського до ідеї самостійності було закономірним, враховуючи, що перш за все народницька ідеологія визначила його особливий інтерес до проблем народності й національного питання (Потульницький, 1992: 46). Даючи характеристику своїм політичним переконанням, учений писав: «Як демократ і соціаліст все своє життя стояв на сторожі прав національностей – не тільки своєї національності» (Грушевський, 1991: 135). Такі інтернаціональні думки М. Грушевського були реакцією на швидку зміну політичної карти Східної Європи.

Статті зі збірника «На порозі Нової України» характеризуються державницькою перспективою поза москвофільським контекстом та конструюванням федералістських моделей. На початку 1918 р. М. Грушевський займається пошуком можливих союзників Української Народної Республіки та обґрунтуванням її нового геополітичного вибору. Виділяється декілька характерних формулювань, відтворених у його тодішній публіцистиці, – це констатація «кінця московської орієнтації», визнання необхідності рівняння на західну цивілізацію, розробка чорноморської перспективи державного майбутнього України. Ці вихідні позиції у М. Грушевського не були самостійними концепціями, а виступали як ідеологічна цілісність лише в комплексному розгляді. Обрання самостійницького курсу в державному будівництві Центральної Ради після прийняття IV Універсалу, який проголошував незалежність УНР, не означало повної відмови від ідеї

федералізму. Відбулося лише переосмислення вченим її сутності в геополітичному і цивілізаційному контекстах (Грушевський, 1991: 135).

У статті «На переломі» історик чітко визначив перспективи попередніх ідей визвольного руху і революційного часу, вказуючи, що «сила старих поглядів і відносин у громадянстві не тільки гальмує темп просування, але й викривляє його хід, і це особливо буває небезпечно в такі відповідальні і критичні моменти, як нинішній» (Грушевський, 1917: 136). Аналіз політичного і морального становища визвольного руху в період військового протистояння з більшовиками привів голову Центральної Ради до важливості визначення нових державницьких перспектив. Для цього потрібно було обґрунтувати антиросійську переорієнтацію політики Центральної Ради.

М. Грушевський, як один із творців українського історичного наративу, виступив проти проекту «Великої Росії». При цьому вчений однозначно переорієнтував Україну від Московщини в бік Європи. Саме східний простір останньої став полем побудови М. Грушевським державної перспективи своєї Вітчизни. Історик відразу почав обґрунтовувати базові характеристики моделі можливого федеративного союзу за участю України, що викладені в його програмних публікаціях «Наша західна орієнтація», «Орієнтація чорноморська» і «Нові перспективи». У цих статтях відображено трансформації федеративної концепції М. Грушевського. В їх основі лежить розуміння «Нової України», тобто такої, що має відійти від безмежної віри в організацію загального державного організму з Росією.

Вдалу реалізацію проекту «Нової України» М. Грушевський пов'язував із наявністю культурних та економічних підстав, а також із появою чорноморської, європейської чи світової федерації. Він відзначав історичне значення діяльності Центральної Ради, спрямованої на побудову «Нової України», в якій співіснували демократичні принципи, ідеї національної злагоди та гармонії. Роль і місце селянства у соціально-класовій структурі українського суспільства було для нього основним розумінням історичного поступу – «підставою сеї Великої України» (Грушевський, 1991: 162). Така світоглядна і наукова позиція виходила з народницьких поглядів ученого. Сутність цієї ідеї полягала не в розумінні України як великої «території» або «панування» над іншими, а у соборному єднанні етнографічних українських земель.

Варто виділити особливість нових політичних наголосів М. Грушевського після Першої світової війни. Він робить уже інший цивілізаційний вибір для України в бік саме західного суспільства. При цьому історик намагається знайти підстави для українського месіанізму й територіально окреслити сферу політичного впливу для майбутнього України. Такі конструкції вченого обумовлені суто російським ментальним розумінням призначення і ролі держави на світовій арені, що саме по собі приводить до пояснень євроцентристської риторики постімперських процесів у Росії. М. Грушевський писав, що український народ належить до західної культури, при цьому визнаючи великий орієнтальний вплив на нього (Грушевський, 1918: 13-16). Україна є історично спорідненою з Німеччиною та Італією, перебуває в

постійному зв'язку із Заходом, живучи його ідеями. В українському народі з'єдналися візантійські традиції та їх комбінація, а також «участь у переробленні нових західних здобутків і впливів, приносила до них свої оригінальні нюанси» (Грушевський, 1918: 14).

Центральною публікацією, яка формулює ідею федеральної України поза російським контекстом та обґрунтовує наявність історичного зв'язку із західною цивілізацією, є есе «Нові перспективи». Саме в ньому М. Грушевський намагався подати своє бачення нових державницьких перспектив України в умовах проголошення самостійності та війни з більшовиками. Варто підкреслити, що в тексті цієї статті фігурує думка, згідно з якою історик пише про близькість українського народу до «німецького світу». Поява проницецької орієнтації пояснюється особливостями формування політичного світогляду вченого, невизнанням державами Антанти незалежності України, відмовою в організації допомоги в боротьбі з більшовизмом, успішним наступом кайзерівської армії на Східному фронті. Ідея самостійності в розумінні вченого залишалася другорядною у системі його політичних переконань, навіть після переорієнтації у бік Заходу. «Тільки маючи на меті завжди, як кінцеву мету – федерацію світову, я буду виходити, як з першого конкретного кроку до неї, з федерації країв, зв'язаних географічно, економічно й культурно» (Грушевський, 2017: 151). Першим кроком до такої федерації М. Грушевський вважав економічне і культурне співробітництво між народами Чорного моря (Грушевський, 2017: 152).

У статті «Нові перспективи» вчений моделював новий цивілізаційний вектор розвитку української державності. М. Грушевський безповоротно орієнтував УНР у бік Заходу, закликаючи вчитися в Німеччині та США. При цьому він підкреслював значення України, як центру чорноморського мегарегіону: «Але коли школою для нас мусять бути ці краї західної культури, полем нашої діяльності, нашої власної творчості повинні бути краї, які подібно як і Україна виростили у впливах чи зв'язках східної культури – краї в сфері нашої чорноморської орієнтації, об'єднані Чорним морем як центром комунікацій і різних культурних і політичних взаємин» (Грушевський, 2017: 150). На практиці незалежність УНР залишалася актом, детермінованим різкою зміною геополітичної ситуації у Центральній та Східній Європі. Недарма учений зазначав: «Не вважаю як перед тим, як і тепер самітнього державного відокремлення за політичний ідеал. Я був і залишаюся і далі федералістом» (Грушевський, 2017: 151). Проект федерації сприймався М. Грушевським не тільки як кінцева мета для українського народу, але і як теоретичне формулювання, у межах якого вміщуються його соціалістичні ідеали й народницькі ідеї (Грушевський, 2005: 65).

Степан Львович Рудницький, один із ідеологічних послідовників М. Грушевського, дещо модернізував ідеї свого учителя. У своїх геополітичних працях вчений обґрунтував цілу низку важливих тез. Головними серед них були такі: 1) український народ, розділений між Австро-Угорською та Російською імперіями, є народом поневоленим, що впливає на його економічне та соціальне становище, рівень освіти та свідомості; 2) війна дає шанс українцям,

загальна кількість яких на той час становила 40 млн населення (за свідченнями самого Рудницького ця цифра включала не лише мешканців підавстрійської України та населення 9-ти підросійських губерній, але й українців, які проживали поза межах цих земель), проголосити власну соборну державу; 3) єдиним принципом визначення кордонів майбутньої держави повинен бути лише етнічний, а не політичний; 5) при усіх спільних рисах матеріальної і духовної культури між українцями, білорусами, поляками та росіянами, відмінностей між ними значно більше, ніж може здаватися; 6) український народ – це цілком самостійний народ з унікальною і неповторною власною мовою, культурою, традиціями, історією; 7) український народ здавна жив, живе і житиме, навіть якщо хтось буде заперечувати цей факт; 8) внаслідок «окрайного положення» Україна мусить йти своїм власним, своєрідним шляхом розвитку, цілком відмінним від шляху держав Європи й Азії (Ковалевська, 2017: 33).

Прикладом того, як Степан Рудницький пропонував вирішувати існуючі проблеми налагодження взаємовідносин з сусідами, не шкодячи інтересам самих українців, стали його багаторазові заяви про необхідність розвитку національної освіти, науки і релігійної толерантності, про обов'язок кожного «інтелігентного і свідомого українця» бути спроможним відстоювати державну самостійність і окремішність українського народу, спираючись на поважні наукові аргументи. Найкращим варіантом співіснування та взаємодії між різними поневоленими народами, які прагнули створення власних держав на уламках колишніх імперій, С. Рудницький вважав саме створення «Балтійсько-Чорноморської федерації».

Вперше небажання вченого включати Польську державу до складу Балтійсько-Чорноморського блоку було викликано цілою низкою об'єктивних та суб'єктивних причин. З одного боку, С. Рудницький підходив до проблеми створення такого геополітичного блоку як класичний географ, обґрунтовуючи існування чітких природних кордонів між регіонами Центральної та Східної Європи. Крім того, на його думку, Польща заздалегідь повинна була бути виключена зі складу федерації через небезпеку з боку «польського імперіалізму» не лише для українців, але й для білорусів, литовців і латишів (Ковалевська, 2017: 426). З іншого – існувала ціла низка причин суто особистого характеру, які мали значення для вченого і заважали йому бути неупередженим. По-перше, це була війна Польщі проти ЗУНР. По-друге, закріплення польської влади у Львові та як наслідок цього – еміграція С. Рудницького. По-третє, постійні контакти та тісна співпраця з представниками західноукраїнських еміграційних кіл, які обумовили не лише особливості його політичних переконань, але й деякі наукові висновки (Новікова, Трибус, 2016: 27-30)

М. Грушевський мав іншу думку стосовно Польщі, зауважуючи, що між народами балто-чорноморського регіону не буває будь-яких серйозних конфліктів, кожен із цих народів проживав на своїй етнічній території, і національно перемішані кордони були незначними; це три сусідніх національних території, які мали загальні зовнішні відносини та інтереси, «всі

тросе – прийомні діти історичної Польщі» (Потульницький, 1992: 86-87).

Саме тоді М. Грушевський висунув концепцію чорноморської орієнтації України, яка передбачала створення федерації у цьому мегареґіоні. У той час він написав статтю «Орієнтація чорноморська», в якій виклав свою позицію стосовно історичних основ нової моделі федерації – чорноморської (Грушевський, 1992: 144-146). Ця праця є логічним продовженням попередньої статті «Наша західна орієнтація», в якій чорноморська орієнтація конструюється на засадах західних уявлень про державу. Їх об'єднує загальний ідеологічний знаменник, що характеризується тим, що «історичні умови життя орієнтували Україну на Захід» (Грушевський, 1991: 144), проте географічні – орієнтували та орієнтують на південь, на Чорне море (Потульницький, 1992: 87). У ній обґрунтовується історичне право домінування українського народу в чорноморському регіоні, що у свою чергу визначає особливу роль Україні у східноєвропейській історії. «Узагалі, коли обставини тому сприяли, – писав М. Грушевський, – Україна ішла до того, щоб широко заволодіти чорноморським узбережжям і стати тут твердою ногою» (Грушевський, 1992: 146).

Чорноморська федерація не заперечувала би державного суверенітету українського народу, а лише скріплювала б міжнародне співробітництво України з іншими східноєвропейськими націями (Винар, 1995: 55). Месіанські інтерпретації М. Грушевського вказують на відсутність чіткого проекту організації чорноморського союзу, який в історичних реаліях початку ХХ ст. виявився досить примарним. Уже перебуваючи в еміграції М. Грушевський намагався розробити варіант державного статусу України в новій міжнародній архітектурі Східної Європи після укладання Версальського договору. Він писав, що «Україна могла б щось виговорити собі в Антанти, тільки прийнявши федеративний принцип для нових відносин» (Грушевський, 1920: 51).

М. Грушевський пробував розробити конкретну програму чорноморської федерації у середовищі українських політиків, де обмірковувалися реальні плани «утворення федерації на інших, ширших підставах, скажімо, федерації слов'янської, до котрої увійшли б західнослов'янські і балканські землі, або федерації чорноморської в ширших розмірах» (Грушевський, 1920: 51). У широкому контексті ідея чорноморської федерації в розумінні М. Грушевського конструюється як організація «кооперації чорноморських народів», що, по-перше, забезпечить Україні участь у відновленні «старих природних торгових шляхів», а по-друге, дозволить українській державі «емансипуватися», випрямиться з тим, щоб «потім уложитись в найбільш вигідній позі». Крім цього, М. Грушевський не виключав можливості використання чорноморської орієнтації для протиставлення ідеї «слов'янської єдності» шляхом розробки для України власного варіанта цієї ідеї, яка б передбачала створення федерації українського, білоруського і литовського народів на балтійсько-чорноморських шляхах. Шлях ученого від ідей створення світової, чорноморської до соціалістичної федерації виявився нереалізованим. У кінцевому результаті тільки ідея організації «кооперації народів Чорного моря» стала його найбільш умовною конструкцією та найменш теоретично обґрунтованою. Формування такої конфедерації у системі Східної Європи не відповідало особливостям

історичного розвитку «іншої» Європи, а більше західним уявленням про «неісторичні» нації.

Підкреслюючи роль і значення Чорного моря, С. Рудницький зазначав, що воно є «єдиним добрим природним кордоном України» (Рудницький, 2017: 392). Щоб вести діалог із Заходом (зокрема, з Польщею) та Сходом (з Росією) і відстоювати власні інтереси, Україна має спертися на своє чорноморське узбережжя. Тому, вважав він, самостійність української держави не мислима без Криму (Рудницький, 2018: 389, 511).

Від 2014 р. ідея «Міжмор'я» почала набувати нового змісту у зв'язку з кремлівською агресією на сході України та анексією Криму. У 2015 р. президент Польщі Анджей Дуда заявив про намір запропонувати главам держав Центрально-Східної Європи створити «партнерський альянс держав» від Балтійського до Чорного й Адріатичного морів. Ідею нового політичного діалогу країн, які розташовані між Адріатикою та Балтикою підтримала і президент Хорватії Колінда Грабар Кітарович. Однак при ґрунтовнішому аналізі висловлювань різних сучасних європейських політиків, стає зрозумілим, що їхнє бачення суттєво відрізняється від концепції «Балтійсько-Чорноморського союзу» С. Рудницького. Якщо класичне «Міжмор'я» за С. Рудницьким мало включати Фінляндію, Балтію, Білорусь і Україну, то його сучасний варіант, мав би виключити Білорусь, натомість включити Польщу.

Висновки. Отже, щоб бути міцною та незалежною державою, Україна повинна міцно триматися за ті геополітичні переваги, які має, і використовувати їх для блага своїх громадян. Водночас з пошуком вірогідних союзників та утворенням нових геополітичних блоків та об'єднань, політики країн Балто-Чорноморського регіону не полишали й саму ідею створення оновленого союзу між Балтійським та Чорним морями. І якщо на сьогодні повернення до давніх ідей «Балтійсько-Чорноморського союзу» чи «Міжмор'я», як геополітичного блоку держав, розташованих між Балтійським та Чорним морями, не є актуальним, не є можливим і безпечним з огляду на воєнні дії в Україні, то ознайомлення з кращими геополітичними концепціями, авторами яких були українці, зокрема Степан Рудницький, залишається актуальним та необхідним. Винайдення нового формату співробітництва між європейськими державами означеного регіону не може відбуватися без освоєння досвіду попередників. Тяглість цього процесу може бути лише запорукою успіху та взаємовигідного партнерства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

- Винар, 1995 – Винар Л. Михайло Грушевський: історик і будівничий нації: статті і матеріали. Київ; Нью-Йорк; Торонто: Фондація ім. О. Ольжича. 1995. 302 с.
- Грушевський, 1920 – Грушевський М. В першій делегації Української партії соц. революціонерів (квітень 1919 р. – лютий 1920 р.) // *Боротися – перемогти! Відень*. 1920. №3. С. 47–60.
- Грушевський, 1918 – Грушевський М. На порозі нової України: гадки і мрії. Київ: Друк. акц. т-ва «Петро Барський у Києві», 1918. 120 с.
- Грушевський, 2007 – Грушевський М. На порозі Нової України. Гадки та мрії // Твори у 50 томах. – Т.4 (1). Львів. 2007. С. 225–267
- Грушевський, 1917 – Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. Київ. Т-во «Знання» України. 1991. 240 с.
- Грушевський, 2005 – Грушевський М. Україна, Білорусь, Литва. Твори: у 50 т.; редкол.: П. Сохань, Я.

- Дашкевич, І. Гирич та ін.. Львів. Видавництво «Світ». Т 3. С. 65–68.
- Дашкевич, 1997 – Дашкевич Я. Чорноморські проблеми в минулому і сучасному // *Шлях перемоги*. К., Мюнхен, Нью-Йорк, 1997. – 26 червня (№ 26), С. 6.
- Домашенко, 2008 – Домашенко Л. М. Концепції чорноморської орієнтації України у вітчизняній політичній думці першої половини ХХ століття. Київ. 2008. 204 с.
- Ковалевська, 2017 – Ковалевська О. Степан Рудницький та його науковий доробок // Степан Рудницький (1877–1937). Історія. Геополітика. Географія. Т. 1. Київ. 2017. С. 7–69.
- Корольов, 2011 – Корольов Г. Український пірует над Балтійсько-Чорноморським Міжмор'ям URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2011/06/8/6247374/>
- Левенець, 2001 – Левенець Ю. А. Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина ХІХ – початок ХХ століття). Київ. Стислос. 2001. 285 с.
- Новікова, Трибус, 2016 – Новікова К., Трибус В. Архітектори Міжмор'я // *Український тиждень*. 2016. № 36 (460). URL: <https://tyzhden.ua/History/173436>
- Потульніцький, 1992 – Потульніцький В. А. Історія української політології (концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці). Київ. Либідь, 1992. 232 с.
- Рудницький, 2017 – Рудницький С. Історія. Геополітика. Географія. В 5-х кн. Кн. 2. Київ: Темпора. 736 с.

REFERENCES

- Vynar, 1995 – Vynar L. Mykhaylo Hrushevs'kyu: istoryk i budivnychyy natsiyi: statyi i materiyaly [Mykhailo Hrushevskyi: historian and nation builder: articles and materials]. Kyiv; N'yu-York; Toronto: Fundatsiya im. O. Ol'zhycha. 1995. 302 s. [in Ukrainian].
- Hrushevs'kyu, 1920 – Hrushevs'kyu M. V pershiy delehatsiyi Ukrayins'koyi partiyi sots. revolyutsioneriv (kviten' 1919 r. – lyutyu 1920 r.) [In the first delegation of the Ukrainian Socialist Party. revolutionaries (April 1919 - February 1920)] // *Boritiesya – poborete! Viden'*. 1920. №3. S. 47–60. [in Ukrainian].
- Hrushevs'kyu, 1918 – Hrushevs'kyu M. Na porozi novoyi Ukrayiny: hadki i mriyi [On the threshold of a new Ukraine: ugliness and dreams]. Kyiv: Druk. akts. t-va «Petro Bars'kyu u Kyyivi», 1918. 120 s. [in Ukrainian].
- Hrushevs'kyu, 2007 – Hrushevs'kyu M. Na porozi Novoyi Ukrayiny. Hadky ta mriyi [On the threshold of New Ukraine. Abominations and dreams] // *Tvory u 50 tomakh. – T.4 (1)*. L'viv. 2007. S. 225–267. [in Ukrainian].
- Hrushevs'kyu, 1917 – Hrushevs'kyu M. Khto taki ukrayintsi i choho vony khochut' [Who are Ukrainians and what do they want]. Kyiv. T-vo «Znannya» Ukrayiny. 1991. 240 s. [in Ukrainian].
- Hrushevs'kyu, 2005 – Hrushevs'kyu M. Ukrayina, Bilorus', Lytva. [Ukraine, Belarus, Lithuania]. *Tvory: u 50 t.; redkol.: P. Sokhan', YA. Dashkevych, I. Hyrych ta in..* L'viv. Vydavnytstvo «Svit». T 3. S. 65–68. [in Ukrainian].
- Dashkevych, 1997 – Dashkevych YA. Chornomors'ki problemy v mynulomu i suchasnomu [Black Sea problems in the past and present] // *Shlyakh peremohy*. К., Myunkhen, N'yu-York, 1997. – 26 chervnya (№ 26), S. 6. [in Ukrainian].
- Domashchenko, 2008 – Domashchenko L. M. Kontseptsiyi chornomors'koyi oriyentatsiyi Ukrayiny u vitchyznyaniy politychniy dumtsi pershoyi polovyny XX stolittya [Concepts of Ukraine's Black Sea Orientation in the National Political Thought of the First Half of the 20th Century]. Kyiv. 2008. 204 s. [in Ukrainian].
- Kovalevs'ka, 2017 – Kovalevs'ka O. Stepan Rudnyts'kyu ta yoho naukovyy dorobok // *Stepan Rudnyts'kyu (1877–1937)*. Istorya. Neopolityka. Neohrafiya [Stepan Rudnytskyi and his scientific achievements // Stepan Rudnytskyi (1877–1937). History. Geopolitics. Geography]. Т. 1. Kyiv. 2017. S. 7–69. [in Ukrainian].
- Korol'ov, 2011 – Korol'ov H. Ukrayins'kyu piruet nad Baltiys'ko-Chornomors'kym Mizhmor'yam [Ukrainian pirouette over the Baltic-Black Sea]. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2011/06/8/6247374/> [in Ukrainian].
- Levenets', 2001 – Levenets' YU. A. Teoretyko-metodolohichni zasady ukrayins'koyi suspil'no-politychnoyi dumky: problemy stanovlennya ta rozvytku (druga polovyna ХІХ – pochatok ХХ stolittya) [Theoretical and methodological foundations of Ukrainian social and political thought: problems of formation and development (second half of the 19th - beginning of the 20th century)]. Kyiv. Styslos. 2001. 285 s. [in Ukrainian].
- Novikova, Trybus, 2016 – Novikova K., Trybus V. Arkhitektory Mizhmor'ya [Architects of the Mediterranean] // *Ukrayins'kyu tyzhden'*. 2016. № 36 (460). URL: <https://tyzhden.ua/History/173436> [in Ukrainian].
- Potul'nyts'kyu, 1992 – Potul'nyts'kyu V. A. Istorya ukrayins'koyi politolohiyi (kontseptsiyi derzhavnosti v ukrayins'kiy zarubizhniy istoryko-politychniy nauksi) [History of Ukrainian political science (concepts of statehood in Ukrainian and foreign historical and political science)]. Kyiv. Lybid', 1992. 232 s. [in Ukrainian].
- Rudnyts'kyu, 2017 – Rudnyts'kyu S. Istorya. Neopolityka. Neohrafiya [History. Geopolitics. Geography]. V 5-kh kn. Kn. 2. Kyiv: Tempora. 736 s. [in Ukrainian].

УДК 94 (470)«17»

DOI:

Олег МАРЧЕНКО,

orcid.org/0000-0001-5720-0976

кандидат історичних наук,

доцент кафедри історії України та всесвітньої історії

Центральноукраїнський державний педагогічний університет

*імені Володимира Винниченка *

(Україна, Кропивницький)

o_marchenko2008@ukr.net

РИСИ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ ПОЧАТКУ XVIII СТ.

На основі аналізу історичних досліджень поданий неупереджений погляд на передумови, хід, наслідки спроб Петра I модернізувати Російську державу й суспільство на початку XVIII ст. Аналізується еволюція поглядів істориків різних епох щодо особистості Петра, причин, умов, характеру, мотиваційних чинників, що впливали на прийняття ним тих чи інших рішень щодо проведення реформ.

У результаті проведеного дослідження визначені основні риси суспільно-політичних трансформацій в Російській імперії першої половини XVIII ст., акцентовано увагу на спростування радянських та сучасних російських міфів щодо розвитку імперської, самодержавної моделі Росії, показані тенденції в економіці, державному управлінні, характері влади, взаєминах між владою та її підданими, у культурі, ментальності, які визначали поведінку тодішньої «еліти» та населення країни, і надалі є характерними для сучасної Росії (імперське мислення, неповага до закону, обмеження прав і свобод громадян, панування в суспільстві страху, насилля, віри в непогрішність влади, культурне невігластво тощо).

Ключові слова: *Російська імперія першої половини XVIII ст., реформи Петра I, самодержавство, абсолютна монархія, мілітаризм.*

Oleg MARCHENKO,

orcid.org/0000-0001-5720-0976

Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor of the Department of History of Ukraine

and World History Department,

Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University

(Ukraine, Kropyvnytskyi)

o_marchenko2008@ukr.net

FEATURES OF SOCIO-POLITICAL TRANSFORMATIONS IN THE RUSSIAN EMPIRE AT THE BEGINNING OF THE XVIIIth CENTURY

As a result of the conducted research, the main features of socio-political transformations in the Russian Empire of the first half of the XVIIIth century, which were the result of complex reforms carried out during the reign of Peter I, which had a decisive influence on the entire further course of the country's historical development, were highlighted.

The defining goal of the article was the analysis of the reforming activities of the Russian emperor, the clarification of the following questions: Did Peter I have a plan for transformation or not? Were the reforms aimed at modernization of the country or did they solve situational problems caused by the course of the Northern War? Did Peter I contribute to the Europeanization of Russia or did he not have such a goal? In principle, is it possible to talk about Europeanization or, perhaps, only about the imitation of European peoples? Was it possible to carry out the modernization of the country at that time in an evolutionary way, and not by violent methods? What legacy did the emperor leave after his death in 1725? Do the results of the reforms justify the price that Russian society paid for them?

The analyzed works of imperial, Soviet, modern Russian, foreign, and domestic authors testify to the ambiguity of assessments of both Peter I himself and the reforms he carried out. The majority of modern researchers advocate the point of view of the chaotic and inconsistent nature of Peter I's attempts to modernize Russia according to the Western model, which nevertheless significantly changed the country, brought it closer to the elements of Western culture.